

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมหนึ่ง ๆ จะดำรงอยู่ได้จะต้องมีวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของตนเอง คือ มีความเป็นอยู่หรือการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน เช่น ขนบธรรมเนียม ค่านิยม การเมือง การปกครองและศาสนาเป็นต้น (สุพัตรา สุภาพ, 2534, หน้า 32) เนื่องจากวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้น สร้างขึ้น และร่วมกันใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนนั้น ดังนั้นวัฒนธรรมไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นของส่วนรวมที่ทุกคนร่วมใช้ ทั้งยังเกี่ยวข้องกับมนุษย์ยุคก่อน ๆ อีกด้วย วัฒนธรรมมิได้หมายถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นรูปแบบแต่เพียงอย่างเดียว วัฒนธรรมก็ยังได้รวมถึงสิ่งที่เป็นามธรรมซึ่งมนุษย์ได้คิดค้นขึ้นมา ตลอดจนเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของ แต่ละสังคมตามแต่ที่จะสร้างขึ้นมา (รพีพรรณ สุวรรณรัฐ โชติ, 2530, หน้า 30)

วัฒนธรรม หมายถึง องค์รวมของวิถีคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับสังคมและธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละ ท้องถิ่น ซึ่งจะเน้นระบบคุณค่านี้อยู่ในรูปของศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ตลอดจนถึงภูมิปัญญาซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม ซึ่งอยู่ในรูปของการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์การทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ และถ่ายทอดภูมิปัญญา (ศรีศักร วัลติโกดม, 2536, หน้า 15-26) เมื่อวัฒนธรรมเป็นสิ่งมนุษย์สร้างขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเหมาะสม ซึ่งก็คือความรู้สึกร่วมกันในการปฏิบัติของมนุษย์เอง เป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หมายถึงวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง กำหนด สะสม และรักษาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจอยู่ในรูปของความรู้ การปฏิบัติ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2537, หน้า 81) วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและมนุษย์ต้องเรียนรู้และต้องมีการถ่ายทอด การถ่ายทอดที่เห็นชัดที่สุดก็คือ

การที่พ่อแม่สอนลูก ว่าอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ ในสังคมไทยพ่อแม่สอนให้ไหว้ผู้อาวุโสกว่า ผู้เฒ่าไม่ควรยืนคำสี่รชะผู้ใหญ่ การสอนลักษณะนี้ นอกจากจะเป็นการสอนถึงพฤติกรรมแล้ว ยังเป็นการถ่ายทอดสัญลักษณ์ด้วย นอกจากนี้ การที่แม่สอนลูกให้ทำอาหาร รู้จักแกง ตำน้ำพริก ก็เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยเหมือนกัน การถ่ายทอดวัฒนธรรมก็คือการสอนให้คนรุ่นหลัง รู้ถึงสัญลักษณ์ของสังคม และหลักที่สมาชิกของสังคมใช้ยึดถือเป็นแนวประกอบการประพฤติปฏิบัติก็คือบรรทัดฐานและค่านิยม บรรทัดฐาน คือ แนวทางการปฏิบัติที่สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่ยึดถือ และค่านิยม คือ ความคิดและแนวปฏิบัติที่สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้องดีงาม (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟูง, 2534, หน้า 31)

ชาวไทยภาคเหนือได้สร้างสมคิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและ วรรณกรรม ต่าง ๆ ของตนเองขึ้นมา และได้สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นชีวิตความเป็น อยู่ของชาวล้านนา จึงมีระเบียบแบบแผนเป็นของตนเอง มีกรอบชีวิตเป็นของตนเอง มีการ ดำเนินชีวิตแบบพื้นฐานเป็นของตนเอง ล้านนาไทยเคยเป็นส่วนที่เจริญทางด้านวรรณกรรม วรรณคดี ตลอดจนขนบธรรมเนียมปฏิบัติการแต่งกาย การแสดงออก และด้านอาหารการกิน ซึ่ง Leininger (1970) ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรม อาจจะรวมถึงภาษา การติดต่อสื่อสาร การแต่งกาย อาหารและโภชนาการเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะเรียนรู้เรื่องวัฒนธรรมโดยวิธีการเรียนรู้จากการ ประกอบอาหาร การบริโภคอาหารเปรียบเสมือนสื่อกลางที่ช่วยให้คนเรียนรู้และเข้าใจ วัฒนธรรม จนกลายเป็นการยอมรับอาหารเหล่านี้เข้าไปในชีวิตประจำวัน และได้มีการเรียนรู้ ถ่ายทอดสืบทอดจากคนรุ่นก่อน ๆ มาสู่คนรุ่นหลัง และทำให้มีการดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

อาหารเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะเสริมสร้างรากฐานแห่งชีวิตของคนเรา ให้ดำรงอยู่ ได้อย่างปกติสุข ทุกช่วงของชีวิตต้องการอาหารทั้งสิ้น ดังได้เห็นจากประวัติศาสตร์ของ มนุษยชาติ อันยาวนาน อาหารเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก สำหรับความอยู่รอด ของมนุษย์ โดยปกติแล้วมนุษย์ทุกคนถือกำเนิดและเติบโตขึ้นภายในบริบทของครอบครัว ได้ รับการดูแลเอาใจใส่ประคบประหงม ให้อาหารและสิ่งจำเป็นพื้นฐานในชีวิต จากพ่อ แม่ และ สมาชิกคนอื่น ๆ ภายในครอบครัวเดียวกัน ก่อนที่จะสามารถเรียนรู้และช่วยเหลือตนเองได้ ครอบครัวจึงมีบทบาทสำคัญในการผลิตสมาชิกของสังคม และยังทำหน้าที่ดูแลเอาใจใส่สมาชิก ของสังคมนรุ่นใหม่ ก่อนที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า (ยศ สันตสมบัติ, 2537, หน้า 109)

แบบแผนในการรับประทานอาหารของคนในแต่ละสังคมถูกจำกัดอยู่ในกรอบของ การเลือกอาหารด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายประการด้วยกัน นับตั้งแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ ความ สามารถในการผลิต การกระจายอาหาร สภาพทางเศรษฐกิจ และปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม คือ ความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการรับประทานอาหาร ซึ่งสมาชิกของ

สังคมได้รับการเรียนรู้ตั้งแต่เกิด จากบิดา มารดา ญาติผู้ใหญ่ และคนอื่น ๆ ในลักษณะของ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ สืบทอดกันต่อ ๆ มาหลายชั่วอายุคน จนถึงปัจจุบัน

นอกจากชาวไทยภาคเหนือจะได้ประกอบอาหารสำหรับชีวิตประจำวันแล้วยัง ประกอบอาหารคาวหวานในพิธีกรรมโดยมีการสอดแทรกในระบบความเชื่อ เช่น ในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า ประเพณีสงกรานต์ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา และเทศกาลทำบุญ ข้าวใหม่ วิธีการประกอบอาหาร วิธีการใช้อาหารในพิธีกรรม และการประกอบเลี้ยงชีพ สำหรับ ชีวิตประจำวันต้องอาศัยเงื่อนไข ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ว่ามีผล 3 ประการ คือ การดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการสูญหายไป เพราะเงื่อนไข 3 ประการหลัก ได้แก่ ระบบวิถีชีวิตการ ถ้ายทอดที่เป็นไปตามธรรมชาติในวิถีชีวิตใน ครอบครัว หรือในพิธีกรรมต่าง ๆ การหลงไหล ของข้อมูลที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง สูญหายไปของอาหารล้านนา โดยเฉพาะใน พื้นที่ภาคเหนือตอนบน อาจพิจารณาได้จากปัจจัยต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบสำคัญ เช่น ปัจจัย จากภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้อาจจำแนกได้ในลักษณะของปัจจัยทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การเมือง และวัฒนธรรม เป็นต้น

ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาว่าวัฒนธรรมอาหารล้านนามีการดำรงอยู่ได้อย่างไร โดยมุ่งจะศึกษาประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันของวัฒนธรรมด้านอาหารล้านนา ทั้งสำหรับการบริโภคในชีวิต ประจำวัน และพิธีกรรม
2. ความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมและใหม่ของคนชาวไทยล้านนากับ วัฒนธรรมด้านอาหารในวิถีชีวิตประจำวันและพิธีกรรมในปัจจุบัน
3. เงื่อนไขที่มีผลต่อการดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปของวัฒนธรรมอาหาร ล้านนาจะมีอะไรบ้าง และมีผลต่อการดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปอย่างไร
4. องค์ประกอบของปัจจัยภายใน และภายนอก ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปของอาหารล้านนานั้นมีอะไรบ้างและเพราะเหตุใดจึงมีอิทธิพลต่อสภาพดังกล่าว

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา

นิยามศัพท์เฉพาะ

การดำรงอยู่ หมายถึง สภาวะของการทรงไว้ รักษาไว้ ซึ่งอาจรวมถึงตั้งแต่การดำรงอยู่ โดยแทบจะไม่เปลี่ยนแปลงไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงมากจนสูญหายหรือเปลี่ยนแปลงใหม่ อย่างสิ้นเชิง เช่น การประกอบอาหารสำหรับการบริโภคในชีวิตประจำวันตามฤดูกาล หรือใช้ในพิธีกรรม ซึ่งอาจจะมีตั้งแต่ไม่เปลี่ยนแปลงเลย หรือเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบไป แต่สารยังคงอยู่ หรือเปลี่ยนแปลงสูญหายไปเลย

วิถีชีวิต หมายถึง การดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนที่ประกอบด้วย ระบบคิด ความเชื่อ และการกระทำตามความเชื่อและพิธีกรรมภายใต้บริบทของชุมชนนั้น ๆ ในที่นี้จะหมายถึง การเลือกการประกอบและการบริโภคอาหารในชีวิตประจำวัน และองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น ภาชนะที่ใช้เป็นต้น

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับในด้านคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในที่นี้หมายถึง การยอมรับคุณค่าของมิติด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอาหารที่บริโภค

อาหารล้านนา หมายถึง อาหารคาวหวานของชาวล้านนาที่ใช้ในการบริโภคในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรมตามความเชื่อของชุมชน

พิธีกรรม หมายถึง กิจกรรมของชุมชนที่จัดขึ้นตามโอกาสต่าง ๆ และการใช้อาหารเฉพาะอย่างในพิธีกรรมนั้น ๆ

เงื่อนไข หมายถึง ตัวกำหนดให้เกิดสถานการณ์ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้จำแนกตัวกำหนด ได้แก่ การดำเนินวิถีชีวิตของคนในชุมชน สภาพแวดล้อมในการประกอบอาหารและการบริโภคอาหาร การส่งเสริมด้านวัฒนธรรมการบริโภคอาหารล้านนาจากภาครัฐและเอกชน

ปัจจัย หมายถึง สิ่งที่จะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา ประกอบด้วย การถ่ายทอดวัฒนธรรมและสืบทอดด้านพิธีกรรม การเห็นประโยชน์และเห็นคุณค่า การท่องเที่ยว การสื่อสารและการคมนาคม

ขอบเขตการศึกษาวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาพื้นที่บ้านลำปางหลวง หมู่ที่ 1 ตำบลลำปางหลวงอำเภอเกาะกา จังหวัดลำปาง ซึ่งมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ทำการวิจัย คือ เป็นพื้นที่ที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลานาน มีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และการประกอบ

พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอาหารล้านนาและมีประวัติเกี่ยวข้องกับการสืบทอดวัฒนธรรมอาหารจากประเทศพม่า อาณาจักรล้านนา และการเป็นศูนย์กลางการปกครองในภาคเหนือตอนบนมาก่อน ซึ่งอาจจะมีผลต่อการถ่ายทอดแนวปฏิบัติ ในวิถีชีวิตประจำวัน และการปฏิบัติกิจกรรมของชุมชน

2. ขอบเขตด้านประชากร การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาจากผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน ประกอบด้วยกลุ่มต่อไปนี้

- ผู้นำที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครู เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และพัฒนากร
- ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน พระสงฆ์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม
- สมาชิกของชุมชน เช่น ผู้ประกอบอาหารในครัวเรือน ผู้ประกอบอาหารเพื่อการค้า ผู้บริโภคร

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา

3.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชน

- ที่ตั้งและอาณาเขต
- ประวัติชุมชน
- ลักษณะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม
- สาธารณสมบัติและสาธารณสถาน
- กลุ่มต่าง ๆ ทางสังคม
- ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน
- ประชากรและโครงสร้าง
- ลักษณะทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ
- การศึกษาของคนในชุมชน
- การปกครอง

3.2 วิถีชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา

- วิถีชีวิตประจำวัน และประเพณีพิธีกรรมสำคัญ
- อาหารและแหล่งที่มาของอาหาร
- แบบแผนในการประกอบอาหารประจำวัน เช่น รูปแบบในการประกอบอาหาร เวลาในการรับประทานอาหาร สถานที่ประกอบอาหาร ผู้ประกอบอาหาร

- แบบแผนในการรับประทานอาหาร เช่น เวลาในการรับประทานอาหาร สถานที่รับประทานอาหาร ภาชนะใส่อาหารและอุปกรณ์ในการรับประทานอาหาร มารยาทในการรับประทานอาหาร

- แบบแผนในการประกอบอาหารตามความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และพิธีกรรม เช่น อาหารที่ใช้ในงานทำบุญตามเทศกาล อาหารที่ใช้ในการทำบุญตามประเพณี และอาหารในงานประเพณีตามวัฒนธรรมของชุมชน

3.3. เงื่อนไขและปัจจัยที่สนับสนุนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา ได้แก่

3.3.1 เงื่อนไขที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา

- การดำเนินวิถีชีวิตของคนในชุมชน
- สภาพแวดล้อมในการประกอบอาหารและการบริโภคอาหาร
- การส่งเสริมด้านวัฒนธรรมการบริโภคอาหารล้านนาจาก

ภาครัฐและเอกชน

3.3.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา

- การถ่ายทอดวัฒนธรรมและสืบทอดด้านพิธีกรรม
- การเห็นประโยชน์และเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมอาหารล้านนา
- การท่องเที่ยว
- การสื่อสารและคมนาคม